

УДК 159.922.27:331.556.4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ: ПІДХОДИ І ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА АКУЛЬТУРАЦІЇ

Блинова О.Є., д. психол. н., професор,
завідувач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

Статтю присвячено особливостям та чинникам соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів до умов приймаючої спільноти з метою їх включення до системи соціальних зв'язків. Соціально-психологічну адаптацію визначено як постійний процес пристосування особистості до існуючих суспільних відносин, норм, зразків, традицій суспільства, у якому живе та діє людина. Процес входження людини в інше соціокультурне середовище розглядається як процес акультурації. Констатовано існування трьох підходів до її аналізу: з урахуванням стресу та його подолання, з погляду культурного наочіння, з точки зору соціальної ідентифікації. З'ясовано поняття «стрес акультурації».

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вимушені мігранти, соціально-психологічна адаптація, соціокультурна адаптація, акультурація, інкультурація.

Статья посвящена изучению особенностей и факторов социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов к условиям принимающего сообщества для их включения в систему социальных связей. Социально-психологическая адаптация определена как постоянный процесс приспособления личности к существующим социальным отношениям, нормам, образцам, традициям общества, в котором живет человек. Процесс вхождения человека в другую социокультурную среду рассматривается как процесс аккультурации. Отмечено существование трех подходов к ее анализу: с учетом стресса и его преодоления, с точки зрения культурного научения и социальной идентификации.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, вынужденные мигранты, социально-психологическая адаптация, социокультурная адаптация, аккультурация, инкультурация.

Blynova O.Ye. SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FORCED MIGRANTS: APPROACHES AND QUESTIONS IN STUDYING ACCULTURATION PHENOMENON

The article considers the peculiarities and factors of socially-psychological adaptation of forced migrants to the conditions of host community with the aim to include them into social connections system. Socially-psychological adaptation is defined as the constant process of person's adjustment to existing social relationships, norms, samples and traditions of the society, where the person lives and acts. The process of person's entry to another socio-cultural environment is viewed as the process of acculturation. It is stated that there exist three approaches to its analysis: taking into account stress and its overcoming, from the point of view of cultural learning, from the point of view of social identification. The notion of "acculturation stress" is studied out.

Key words: inner displaced persons, forced migrants, social-psychological adaptation, socio-cultural adaptation, acculturation, inculturation.

Постановка проблеми. Проблема внутрішньої вимушеної міграції є порівняно новою для сучасного українського суспільства, але, внаслідок її складності, вона є справжнім викликом як для науковців, так і для представників влади та місцевих громад, які мають сформувати чіткий механізм включення мігрантів до системи соціальних зв'язків та відносин. Ця проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб та, відповідно, коадаптації місцевих громад, які мають приймати переселенців, ще не ставала предметом системного соціально-психологічного дослідження. На наш погляд, треба звернутися до напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків з цього питання з метою вироблення цілісного погляду на специфіку та унікальність сучасної соціально-економічної ситуації українського суспільства.

Внутрішньо переміщені особи часто демонструють неготовність адекватно вирішувати проблеми свого облаштування на новому місці, в нових умовах життя. Необхідність створення такого механізму у вигляді ефективної системи подальшої адаптації людей, що є вимушеними переселенцями, відмічається у працях різних авторів.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз соціально-психологічних засад побудови системи адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед робіт, присвячених проблемі вимушених мігрантів, слід особливо відмітити монографію Н.М. Лебедевої «Соціальна психологія етнічних міграцій», в якій автор здійснила соціально-психологічний аналіз емпіричних досліджень адапта-

ції груп переселенців, а також розглянула соціально-психологічні аспекти етнокультурної адаптації мігрантів та критерії успішності адаптації, підкреслюючи, що для вимушених переселенців успішна адаптація – «це адаптація по типу інтеграції», а неуспішна – «адаптація по типу психологічного захисту або ізоляції» [4]. Також треба відзначити наукові праці В.В. Константинова та його колег, що присвячені проблемі адаптації вимушених мігрантів [3; 6].

З моменту прибуття до місця переселення у мігрантів починається процес входження, вживання, влаштування у нових для них умовах, який містить організаційні, правові, політичні, культурні, психологічні аспекти. У цьому цілісному процесі можна розглядати різні окремі види адаптації – політичну, економічну, соціально-організаційну, трудову, етнічну, релігійну, культурну, інформаційну, освітню, психологічну. Для мігрантів необхідними є усі види адаптації. Крім того, адаптація буде різною в залежності від того, на якому рівні вона здійснюється, якою мірою вона торкається внутрішньої структури особистості.

Треба окреслити межі поняття «соціально-психологічна адаптація», оскільки наукові праці, що стосуються цієї проблеми, є досить численними. Серед основних наукових підходів слід відзначити теоретичні та експериментальні дослідження психічної, психологічної та соціально-психологічної адаптації Г.О. Балла, Ф.Б. Березіна, М.С. Корольчука, О.Г. Маклакова, А.А. Налчаджяна; праці з вивчення адаптації в умовах суспільних трансформацій К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Анцифорової, А.В. Брушлінського, Є.П. Головахи, О.А. Донченко, О.М. Лактіонова, В.Ф. Моргуна, Л.Е. Орбан-Лембрик, Н.В. Паніної, Т.М. Титаренко та ін. Практично всі основні психологічні школи внесли свій вклад в дослідження цього феномену. Умовно підходи психологів до проблеми адаптації можна поділити на три напрями: психоаналітичний (З. Фрейд, Е. Еріксон та ін.), гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт) та когнітивний підходи (Ж. Піаже, Л. Фестінгер).

Психологічну адаптацію розуміємо як процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, що дозволяє індивідуумові задовольняти актуальні потреби і реалізовувати зв'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища. А.А. Налчаджян вказує на те, що соціальна адаптація розуміється подвійно.

З одного боку, як постійний процес пристосування особистості до існуючих суспільних відносин, норм, зразків, традицій суспільства, в якому живе та діє людина. З іншого боку, соціальна адаптація – результат такого процесу [7]. Причому обидві сторони (людина і середовище) є активними.

Соціальна адаптація розглядається в єдності цих двох протилежних явищ, які забезпечують активне функціонування особистості в оточуючому середовищі. Якщо в процесі взаємодії з оточуючим світом людина зіштовхується з інформацією, яка суперечить наявним в неї установкам, то виникає стан дискомфорту (когнітивного дисонансу), який, в свою чергу, мобілізує особистість до пошуку пристосувальних реакцій. Вони можуть бути такими: знаходження особистістю пояснень, які виправдовують наявне протиріччя; свідомо фільтрація інформації; самозміна особистістю власних установок.

Процес входження людини в інше соціокультурне середовище, надбання тих чи інших форм іншої культури, розглядається як процес акультурації (acculturation – англ. неологізм від лат. ad – к; і cultura – оброблення). Л.Е. Орбан-Лембрик вказує на те, що у західних дослідженнях акультурації (М. Вілсон, А. Лессер, Р. Лінтон, Р. Лоун, М. Мід, Л. Спайер, Р. Редфілд, М. Херсковиц) склалися три основних теоретичних і емпіричних підходи в проведених науково-дослідній роботі в цій галузі:

- з урахуванням стресу та його подолання (підхід, пов'язаний із психологічними моделями стресу, застосовується для вивчення переміщення в іншу культуру та адаптації до неї);

- з погляду культурного навічання (головна увага приділяється соціальній психології міжкультурних контактів і процесам, які пов'язані із засвоєнням культурно-специфічних навичок, необхідних для того, щоб вижити й досягти успіху в новому оточенні);

- з точки зору соціальної ідентифікації (основна увага зосереджується на сприйманні себе та оточення, охоплюючи оброблення інформації про власну та інші групи) [8, с. 409].

Стосовно першого підходу, у дослідженнях, присвячених адаптації мігрантів відзначено, що насамперед соціально-психологічна дезадаптованість особистості виражається в нездатності задоволення власних потреб і домагань. З іншого боку, особистість, що має порушення адаптації або повну дезадаптованість, не в змозі задовільно йти назустріч тим вимогам і очікуванням, які пред'являють до неї соціальне середовище і власна соціальна роль, її

провідна в даному середовищі професійна або інша мотивована ззовні і зсередини діяльність. Однією з ознак соціально-психологічної дезадаптованості особистості є переживання нею тривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів без знаходження психічних механізмів і форм поведінки, необхідних для їх розв'язання. О.А. Донченко зазначає, що «будь-який процес адаптації починається з виникнення внутрішнього конфлікту – або у суспільстві, або у соціальної групі, або в особистості. Будь-який внутрішній конфлікт – це стан емоційно-когнітивного дисонансу, оскільки будь-яка невідповідність або суперечливість когнітивних елементів свідомості (переконань, думок, соціальних установок та ін.) призводить до виникнення емоцій» [2, с. 158–159].

Крім того, Л.Е. Орбан-Лембрик підкреслює, що соціально-психологічну адаптацію логічно пов'язати зі станом соціального напруження або «соціального стресу» та розглядати соціальну дезадаптацію в контексті вчення про стрес, механізми його виникнення і подолання [9, с. 176].

Всі мігранти стикаються з труднощами при взаємодії з місцевими жителями, поведінку яких не здатні передбачити. Т.Г. Стефаненко вказує на велику кількість параметрів, від яких залежить сприятливість взаємодії представників різних культур: територія, яка може бути спільною або «своєю» лише для однієї з груп; тривалість взаємодії (постійна, довготривала, короткочасна); мета (сумісна діяльність, сумісне проживання, навчання, дозвілля); тип залучення до життя суспільства (від участі до спостереження); частота і глибина контактів; відносна рівність статусу і прав; кількісне співвідношення (більшість – меншість); явні розпізнавальні ознаки (мова, релігія, раса) [11].

Можна виокремити три основні результати акультурації: а) сприйняття – засвоєння значної частини іншої культури і прийняття стереотипів поведінки і цінностей; б) адаптацію – сполучення власних і запозичених елементів у гармонічне ціле або збереження установок, що суперечать одні одним та взаємодіють у відповідності до тих чи інших обставин; в) реакцію – виникнення безлічі різних контр-аккультураційних рухів і вихід на перший план психологічних чинників. Таким чином, Н.М. Лебедева пов'язує успішність акультурації із соціокультурною адаптацією, а її ефективність – безпосередньо зі складовими психологічного здоров'я [5].

Спочатку акультурація розглядалася як феномен групового рівня, лише пізніше було введено поняття психологічної акультурації. Якщо акультурація – це зміни в культурі групи, то психологічна акультура-

ція – це процес зміни в психології індивіда. В цьому випадку маються на увазі зміни ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних установок індивідів, чия група підпадає під дію загальної акультурації [9].

Аналіз акультураційних змін, що був зроблений у подальших дослідженнях, найбільш яскраво відображається у зверненні вчених до поняття «культурний шок», або шок переходу, «культурна втома» (Guthrie, 1975), «мовний шок» (Smalley, 1963), «рольовий шок» (Byrnes, 1966) тощо [11]. Культурний шок пов'язується з невизначеністю норм і очікувань і, тому, зі складністю контролю над ситуацією та її прогнозуванням. У зв'язку з цим, як зазначає Г.У. Солдатова, виникає тривожність, апатія, доки не сформується нові когнітивні конструкти для розуміння іншої культури і вироблення відповідних моделей поведінки [10].

Власне поняття «культурний шок» було введено американським антропологом К. Обергом, який виокремив 6 аспектів культурного шоку:

- 1) напруження, до якого призводять зусилля, що потрібні для досягнення необхідної психологічної адаптації;
- 2) почуття втрати (друзів, статусу, професії, майна, батьківщини);
- 3) почуття відторженості (неприйняття представниками нової культури) або почуття відторгнення (неприйняття нової культури);
- 4) збій у рольовій структурі (ролях, очікуваннях), плутанина в цінностях, почуттях і самоідентифікації;
- 5) почуття тривоги, навіть відрази і обурення в результаті усвідомлення культурних відмінностей;
- 6) почуття неповноцінності внаслідок нездатності долати труднощі у новому середовищі.

Частіше за все культурний шок має негативні наслідки, але й слід звернути увагу на його позитивний бік для тих індивідів, у кого початковий дискомфорт призводить до прийняття нових моделей поведінки і цінностей і є важливим для саморозвитку і особистісного зростання. Виходячи з цього, канадський психолог Дж. Беррі запропонував використовувати поняття «стрес акультурації»: на думку вченого, слово шок асоціюється тільки з негативним досвідом, а в результаті міжкультурного контакту можливим є і позитивний досвід – оцінка проблем і їх подолання. Тому цілком доцільно розглядати культурний шок як початковий етап, як частину нормального процесу адаптації до іншого культурного середовища і як прояв прагнення до гармонізації, стабілізації, узгодженості з новими вимогами [1].

Дослідники культурного шоку намагались встановити труднощі, з якими стикаються мігранти, і типові реакції на ті чи інші ситуації. Менше уваги приділялося особистісним аспектам культурного шоку, типам людей, які відчувають шок більшою або меншою мірою, детермінантам особистісних реакцій, тривалості стану шоку та ін., тобто слід підкреслити, що у вивченні складного процесу міжкультурної адаптації можна виокремити дві сторони адаптації: зовнішню, що проявляється в участі індивіда в соціальному і культурному житті нової групи, і яка є більш дослідженою, і внутрішню, що торкається індивідуальних реакцій пристосування, особистісних чинників і виражається у почутті задоволеності і повноти життя. Брак досліджень цього напрямку, на думку Г.У. Солда-тової, є сьогодні очевидним [10].

В традиційних та сучасних теоріях міжкультурної адаптації, до яких належать теорія страждання (горя) або втрати, теорія, що ґрунтується на локусі контролю, теорія селективної міграції, теорія цінності очікувань, теорії негативних життєвих подій, ціннісних відмінностей і соціальної підтримки, з різних наукових ракурсів пояснюється зв'язок між міграцією та успішністю адаптації в інокультурному середовищі, враховуючи психологічну (що виражається у показниках психологічного здоров'я) і соціокультурну адаптацію [3; 4; 5; 6; 10]. Особливо слід підкреслити важливість соціальної підтримки для мігранта, яка перешкоджає психічним розладам і забезпечує комфорт особистості. Л.Е. Орбан-Лембрик зауважує, що існує певний зв'язок між соціальною підтримкою і зниженням стресу: «Під соціальною підтримкою розуміється дія однієї людини або групи людей стосовно іншої людини, котра спрямована на отримання в останньої почуття підтримки. Зазвичай соціальна підтримка містить п'ять компонентів: емоційний (впевненість в тому, що про людину турбуються, її люблять і високо цінують); комунікативний (задовольняється потреба у тому, щоб висловитися); оцінний (відбувається ситуація соціального порівняння, у ході якої індивід отримує відповідь на питання про правильність свого відношення до того чи іншого факту чи явища); інформаційний (має місце конкретна інформація про те, як сприймати ситуацію); інструментальний (отримання конкретної дієвої допомоги)» [9, с. 94].

Різні напрямки соціальної підтримки є важливими для різних людей в різні періоди життя. Мігранти в іншій культурі спочатку потребують інформаційної підтримки, потім інструментальної, а потім – емоційної підтримки. Важливо визначити, яким чи-

ном тип соціальної підтримки впливає на їх психологічну адаптацію, оскільки один тип підтримки може бути більш ефективним в одних варіантах стресу, а інший – в інших.

Отже, процес акультурації розглядається нами у дослідженні як процес соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб у місцях переселення, де культуру визначено як складний багаторівневий феномен, що виявляється на всіх рівнях від особистості до соціокультурних особливостей приймаючого суспільства.

Тривалість міжкультурної адаптації визначається багатьма чинниками, які можна розділити на індивідуальні і групові.

До чинників першого типу (індивідуальних) належать такі:

1. *Індивідуальні відмінності – демографічні і особистісні.* На процес адаптації впливає вік, швидко і успішно адаптуються маленькі діти, вже для школярів цей процес часто виявляється складним, оскільки вони повинні бути схожими на своїх однолітків – зовнішнім виглядом, мовою, манерами тощо. Найбільш складно адаптуються люди похилого віку, на це зауважують психотерапевти і лікарі, вважаючи, що для них «немає необхідності обов'язково засвоювати чужу культуру і мову, якщо у них немає внутрішньої потреби у цьому» [13, с. 137]. Освіта також впливає на успішність процесу адаптації: чим вона вища, тим у меншій мірі проявляються симптоми культурного шоку. В цілому, можна вважати доведеним, що успішніше адаптуються молоді, високоінтелектуальні і високоосвічені люди [4].

2. *Серед особистісних характеристик, які впливають на успішність адаптації можна виокремити, наприклад, такі:*

– когнітивна складність – когнітивно складні індивіди встановлюють більш коротку дистанцію між собою і представниками приймаючої спільноти;

– тенденція використовувати при категоризації більш великі категорії – індивіди, що мають цю властивість, краще адаптуються до нового оточення, чим ті, хто більш детально категоризує навколишній світ;

– низькі оцінки за тестом авторитаризму, оскільки встановлено, що авторитарні, ригідні, нетолерантні до невизначеності індивіди менш ефективно засвоюють нові соціальні норми, цінності і мову.

Тобто для життя в іншій культурі найбільш придатною буде людина з таким набором якостей: професійна компетентність, висока самооцінка, комунікативність, екстраверсія, перевага в системі цінностей загальнолюдських цінностей, відкритість до різних поглядів, зацікавленість оточуючими

людьми, в регулюванні конфліктів – застосування стратегії співробітництва [11].

3. *Життєвий досвід індивіда.* Важливе значення має готовність мігрантів до змін, тобто мотивація адаптації. Доведено, що більша готовність до змін характерна для добровільних переселенців, які прагнуть до того, щоб бути включеними в чужу групу, вони готові долати різні труднощі і пристосовуватися до нового середовища. Процес адаптації вимушених мігрантів є менш успішним із-за недостатньої мотивації.

Важливим чинником процесу адаптації є встановлення дружніх відносин з місцевими жителями, через яких можна пізнати неписані правила поведінки в новій культурі, отримати більше інформації щодо свого поводження. Крім того, друзі серед місцевого населення виконують функцію соціальної підтримки.

До групових чинників належать насамперед характеристики взаємодіючих культур, а саме:

1. *Міра схожості або відмінності між культурами.* Результати багатьох досліджень свідчать, що міра вираженості культурного шоку позитивно корелює з культурною дистанцією. Т. Татаренко зауважує, що чим більшою мірою культура є схожою на рідну культуру, тим менш травматичним буде процес адаптації [12].

2. *Особливості культури, до якої належать мігранти.* У нашому дослідженні ми плануємо дослідити, яким чином сприйняття вимушеними переселенцями зі Сходу України економічного та соціально-політичного стану сучасного українського суспільства впливає на успішність пристосування у країні працевлаштування.

3. *Особливості місця перебування,* перш за все, спосіб, за допомогою якого впливають на вимушених мігрантів – чи прагнуть до їх інтеграції, чи толерантні до культурної різноманітності.

Психологічний напрямок процесу адаптації зосереджений не тільки на вивченні складностей процесу адаптації в інокультурному середовищі, але й на практичних проблемах пошуку успішних стратегій адаптації (аккультурації) мігрантів в нових життєвих умовах.

Важливим методологічним питанням є співвідношення групового та особистісного рівнів аккультурації. Наприклад, Г.У. Солдатова [10], аналізуючи погляди канадського психолога Дж. Беррі, який зробив великий внесок у дослідження процесів адаптації мігрантів, позначає два суттєвих моменти: по-перше, якщо на рівні групи зміни відбуваються в соціальній структурі, політичній організації, економічних відносинах,

культурних особливостях, то на рівні особистості трансформуються поведінка і феномени свідомості (ідентичність, цінності, установки); по-друге, аккультурація кожної особистості – це унікальний процес, який може не співпадати з груповими змінами. З цього випливає важливий висновок – при розгляді та усвідомленні психологічних наслідків процесу аккультурації для окремої особистості потрібно враховувати співвідношення двох вимірів: 1) оцінка змін, що відбуваються на груповому рівні, 2) участь в цих змінах окремих індивідів.

Підхід до класифікації аккультураційних стратегій Дж. Беррі є відомим і широко представленим в етнопсихологічних дослідженнях. Аккультурація, за Дж. Беррі, торкається двох проблем: підтримки своєї культури (якою мірою зберігається власна культурна ідентичність) і участі в міжкультурних контактах (міра залученості до іншої культури). З погляду Дж. Беррі, для визначення індивідуальних орієнтацій на аккультурацію треба з'ясувати позицію індивіда стосовно двох питань. Перше питання стосується ставлення до власної культури, її цінності для індивіда і необхідності збереження і розвитку його етнокультурної ідентичності. Друге питання спрямоване на визначення ставлення індивіда до групи контакту: наскільки взаємодія з членами цієї групи є цінною і бажаною для індивіда. Якщо обмежити відповіді на ці питання словами «так» або «ні», то ми отримаємо 4 варіанти потенційно можливих сполучень, кожне з яких відповідає певному типу аккультураційної стратегії – асиміляція, сепаратизм (ізоляція), маргіналізація, інтеграція [1; 10].

Тільки інтеграція, на думку Н.М. Лебедевої, може обиратися добровільно і є найбільш успішною стратегією аккультурації для груп етнічних меншин, коли основні установки домінуючої групи відносно до культурних відмінностей – відкритість і прийняття. Для досягнення інтеграції вимагається взаємне пристосування, що містить у собі прийняття групами права для всіх етнічних груп жити як культурно відмінні народи. Ця стратегія вимагає від недомінантної групи адаптації до основних цінностей домінуючої більшості, а домінуюча більшість має бути готова адаптувати свої соціальні інститути до потреб всіх груп суспільства.

Отже, досить важливим можна вважати розмежування понять, що визначають кінцеві результати аккультурації: соціокультурна адаптація і психологічна адаптація.

Психологічна адаптація відноситься до сукупності внутрішніх психологічних на-

слідків (почуття особистої або культурної ідентичності, гарне психологічне здоров'я, досягнення психологічної задоволеності в новому культурному контексті).

Соціокультурна адаптація відноситься до сукупності зовнішніх поведінкових наслідків зв'язку індивідів з їх новим середовищем, їх здатності вирішувати щоденні соціально-культурні проблеми (в родині, у побуті, на роботі і в школі).

Можна припустити, що при успішному завершенні адаптації людина досягає відповідності (сумісності) з новим середовищем, приймаючи його цінності, традиції, норми і стандарти поведінки, тобто інтерналізуючи їх. Розроблена і використовується також категорія «інкультурація», що означає процес «вростання» індивіда чи соціальної групи в іншу культуру, засвоєння її атрибутів, тобто інкультурацію правомірно розглядати як контекст адаптивних процесів. Дисонанс соціальних запитів і фактичних можливостей мігрантів, що опинилися в «іншому» соціокультурному середовищі, закономірно викликає їх активне прагнення до вирішення проблем, до досягнення комфортного існування та самореалізації, що і спонукає до початку адаптації.

Функції соціокультурної адаптації виокремлено, зокрема, у дослідженні М.О. Южаніна: праксіологічна (передбачає творче перетворення мігранта і адаптивного середовища в їх взаємодії), комунікативна, аксіологічна (ціннісно-орієнтаційна), нормативно-регулятивна. Також можна виділити соціалізаційну функцію (оскільки соціокультурна адаптація фактично трансформується в ресоціалізацію, здатна привести до засвоєння нових атрибутів культури, нових соціальних ролей і поведінкового репертуару), психокорекційну функцію (подолання психологічного дискомфорту в новому середовищі, досягнення позитивного психоемоційного стану мігрантів), соціально-перцептивну функцію (формування образів сприйняття іноетнічного оточення і самовідчуття в іншій культурі), функцію соціальної мобільності (забезпечення тією чи іншою мірою просування мігрантів в системі соціальної стратифікації, набуття ними певного соціального статусу в новому середовищі) [14].

Для побудови програми подальшого емпіричного дослідження слід визначити критерії адаптованості або дезадаптованості мігрантів, наприклад, Л.Е. Орбан-Лембрик зазначає: «Задоволеність переміщенням, новим місцем проживання, працею, новим становищем, собою, реалізацією своїх потенційних можливостей – суб'єктивний індикатор статусної і рольової адаптації індивіда в інокультурному середовищі, на-

томість незадоволення процесами переміщення, новою роботою, іншим соціальним середовищем, групою, своїми діями і вчинками – показник відсутності психологічної адаптації. <...> Процес індивідуалізації за нових умов і обставин (вияв власного «Я», формування особистісних новоутворень, оптимальна реалізація потенційних можливостей тощо) пов'язаний із самоактуалізацією особистості чи групи людей» [9, с. 26]. На індикатори успішної адаптованості вказують і російські вчені (що узгоджуються з «зовнішньою» і «внутрішньою» сторонами адаптації): психологічна задоволеність мігрантів своїм становищем в новому середовищі і вільна орієнтація в ньому, засвоєння цінностей, норм, стандартів поведінки і традицій приймаючого суспільства, наявність житла і роботи, засвоєння іншої мови, пристосування до нового природно-екологічного середовища, паритетне спілкування і взаємодія з представниками більшості, повноцінна участь мігрантів в соціальному і культурному житті нового суспільства і ін. [3; 6].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, найбільш вдалою стратегією та водночас метою соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів є інтеграція, під якою розуміється такий принцип сумісності, коли різні групи зберігають свої культурні індивідуальності, хоча у той же час поєднуються в єдине суспільство на інших, більш значущих засадах. В психологічному плані – це найбільш позитивний вид культурної взаємодії, в якому члени культурних груп повністю долають труднощі прийняття іншого способу життя, іншої картини світу і навіть знаходять позитивні моменти у такому співіснуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берри Дж.У. Аккультурация и психологическая адаптация: обзор проблемы / Дж.У. Берри // Развитие личности. – 2001. – № 3-4. – С. 183–194.
2. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко ; [НАН Украины. Ин-т социологии]. – К. : Наукова думка, 1994. – 208 с.
3. Константинов В.В. Социально-психологическая адаптация вынужденных мигрантов в условиях диффузного или компактного проживания / В.В. Константинов // Психологический журнал. – М. : Издательство «Наука», 2005. – Том 26. № 2. – С. 16–21.
4. Лебедева Н.М. Социальная психология этнических миграций / Н.М. Лебедева / Ин-т этнологии и антропологии РАН. – М., 1993. – 195 с.
5. Лебедева Н.М. Социально-психологические факторы этнической толерантности и стратегии межгруппового взаимодействия в поликультурных регионах России / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко // Психологический журнал. – 2003. – Т.24. – №5. – С. 31–44.

6. Миграционные процессы и проблемы адаптации : [монография] / отв. ред. В.В. Константинов. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2009. – 184 с.
7. Налчаджян А.А. Этнопсихология : [учебник для вузов для студ. высш. учеб. заведений, обучающихся по направл. и спец-тям психологии] / А.А. Налчаджян. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 381 с.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : [підручник для студентів вищих навч. закладів] : у 2 кн. / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2006. – Кн.2 : Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – 560 [2] с.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологічні засади спілкування : [монографія] / Л.Е. Орбан-Лембрик, Ю. Подгурецькі. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 416 с.
10. Солдатова Г.У. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, В.К. Калинин, О.А. Кравцова. – М. : Смысл, 2002. – 479 с. – (Теория и практика психологической помощи).
11. Стефаненко Т. Этническое самосознание, этничность, этническая идентичность – соотношение и содержание понятий / Т. Стефаненко // Теоретические проблемы этнической и кросс-культурной психологии : матер. Междунар. науч. конф. (29–30 мая 2008 г.). – Смоленск, 2008. – Т. 2. – С. 172–182.
12. Татаренко Т. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5(8). – С. 31–39.
13. Эмиграция и эмигранты: история и психология / [Н.С. Фрейнкман-Хрусталева, А.И. Новиков] ; науч. ред. Г.А. Тишкин. – СПб. : Государственная академия культуры, 1995. – 153 с.
14. Южанин М.А. О социокультурной адаптации в иноэтнической среде: концептуальные подходы к анализу / М.А. Южанин // Социс. – 2007. – № 5. – С. 70–77.